

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
P O L İ S   A K A D E M İ Y A S I

“KRİMİNALİSTİKA” KAFEDRASİ
KRİMİNALİSTİKA FƏNNİ ÜZRƏ KURSANTLAR ÜÇÜN

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU №7. YAZININ VƏ SƏNƏDLƏRİN
KRİMİNALİSTİK TƏDQIQI.

Tərtib etdi: «Kriminalistika» kafedrasının
rəisi, polis polkovniki **ALLAHVERDİ MAHMUDOV**

Yenidən işlədi: «Kriminalistika» kafedrasının
müəllimi, polis mayoru **RASİM İSAQOV**

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № 3 “ 12” noyabr 2010-cu il
(2017-ci ilin fevral ayında əlavə və dəyişikliklər edilmişdir)

B A K I 2 0 1 0

MÖVZU № 7 . Yazının və sənədlərin texniki kriminalistik tədqiqi

Mühazirənin planı:

Giriş

1. Sənədlərin kriminalistik tədqiqi. Sənədlərin təsnifatı
2. Yazının və yazı xəttinin anlayışı, onun ümumi və xüsusi əlamətləri
3. Cinayətlərin açılmasında sənədlərin kriminalistik tədqiqinin əhəmiyyəti. Sənədlərlə davranış qaydaları.

Nəticə.

Ədəbiyyat

1. Kriminalistika. Ali məktəblər üçün dərslik. K.Q Sarıcalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, 1999, səh. 235-275.
2. Kriminalistik texnika. Bakı, 2006, səh. 212-240.
3. Kriminalistika mühazirələr toplusu. Bakı, 2007, səh. 164-182.
4. Sarıcalinskaya K.Q., İsmayılov E.M., Musayev H.Ə. Monoqrafiya. Ekspert-xəşunasların hazırlanması. Bakı, 2003.
5. Mayılov Ü., Musayev H., Hacıyev Q., İbrahimov Ə., Ələkbərov H. Məhkəmə xəşunaslıq ekspertizasına materialların hazırlanması. Metodik vəsait. Bakı, 2003.

GİRİŞ

Bildiyimiz kimi cinayətin qarşısının alınmasında, üstünün açılmasında, istintaqda maddi sübut olan sənədlərin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu mövzumuzda maddi sübut olan sənədlərin (blankların, möhürlərin, ştampların, fotosəkillərin) və əlyazmaların (makina yazısı) saxtalaşdırma üsulları, əlamətləri, onların xüsusi və ümumi əlamətləri, yazıya görə icraçının axarılması, sənədərlə rəftar qaydaları və s. araşdıracağıq.

Qeyd etmək lazımdır ki, aşağıdakı hallarda sənədlər (möhürlər, blanklar, ştamplar) və əlyazmaları (makina yazısı) maddi sübut ola bilər:

- cinayətin törədilmə vasitəsi (bu ən geniş yayılmış maddi sübut əhəmiyyəti olan sənədələrdir. Məsələn: özündə müxtəlif cinayət izlərini əks etdirən makina və yazı mətnləri).
- cinayətin gizlədilmə vasitəsi (yandırılmış, cırılmış, pozulmuş, rənglənmiş maddi sübut olan sənədlər).
- cinayət işi üzrə müəyyən faktları müəyyənləşdirmək vasitəsilə (məsələn: oğurlanmış əşyalar üzərində olan yazılar, müxtəlif yazışmalar və s.).

Yuxarıda göstərilənləri əsaslandırmaq üçün Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 128-ci maddəsi üzərində dayanaq. Bu maddədə deyilir. «Öz xüsusiyyətinə və əlamətlərinə, mənşəyinə, aşkar edildiyi yerə və vaxtına və ya üzərində hadisənin izlərinin saxlandığına görə cinayət tədqiqi əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsinə kömək edən hər bir əşya maddi sübut hesab edilə bilər».

AR CPM-nin 135.2 maddəsində isə deyilir «Bu məsələnin 128.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xüsusiyyətlərə malik sənədlər də maddi sübut hesab edilə bilər».

Maddi sübut olan sənədlər haqqında ortaya çıxan məsələləri həll etmək üçün onların kriminalistik tədqiqatı aparılır. Bu tədqiqat 2 növə ayrılır:

- yazının kriminalistik tədqiqatı;
- sənədlərin texniki-kriminalistik tədqiqatı.

Bu növ tədqiqatlar, yəni ekspertizalar «Məhkəmə ekspertizası» fənninin predmeti olduğundan, bizim dərslərin predmetinə yalnız maddi sübut olan sənədlərin ilkin öyrənilməsi, müayinəsi və yoxlanılması üsulları, yazı sənədlərindən cinayətkarın axtarışında və cinayətin səbəblərinin müəyyən edilməsi üsulları, yazı makina mətninə görə yazı makinasının axtarılması, sənədlərlə rəftar qaydaları daxildir.

Sual 1. Sənədlərin kriminalistik tədqiqi.Sənədlərin təsnifatı

Sənədlər ən geniş yayılmış sübut mənbələrindən biridir (Azərbaycan Respublikası CPM-in 128.1 və 135-ci maddələri). Sənədlərə bir sübut kimi mülkiyyət, qulluq mənafeyi əleyhinə olan cinayətlərin araşdırılmasında daha çox rast gəlinir.

Sənəd latın sözü “dokumentium” olub,qədim Romada “dərs, nümunə, şahidlik edə biləcək hər şey”adlandırılırdı. Müasir dövrdə sənəd mənaca “yazılı akt, sübut”kimi işlədilir.

Maddi sübut əhəmiyyəti kəsb edən sənədlər haqqında ortaya çıxan məsələləri həll etmək üçün sənədlərin kriminalistik tədqiqi aparılır. Sənədlərin tədqiqi iki növə ayrılır: yazının kriminalistik tədqiqi və sənədlərin texniki-kriminalistik tədqiqatı.

Sənədlər dedikdə, hər hansı faktlar haqqında məlumatları özündə müxtəlif üsullarla əks etdirən obyektlər başa düşülür. Belə obyektlərə yazılı sənədlər, kino, video və fotosənədlər aiddir. İnsanlar bu və ya digər hadisələrlə və faktlar barəsindəki fikirlərini xüsusi qrafik işarələrin köməyi ilə sənədlərdə əks etdirirlər. Bir qayda olaraq sənədlərin hazırlanması üçün sənədlərin əsasında (kağız, qəzet, karton və s.) ştrixlərə rəngverici əşyalardan (pasta, mətbəə rəngi və s.), bərkidici (yapışqan, surquc və s.), əşyalardan istifadə edilir. Bəzi hallarda ekspertizaya qeyri-sənəd xarakterli obyektlər daxil olur (taxta çəllək qapaqları, fanerka hissələri, yeşik hissələri, parça və s.). Həmin obyektlərin üzərində yazı əks etdirilmiş olur. Göstərilən obyektləri hərfi mənada sənəd anlayışına və onların hazırlanma vasitələrinə aid etmək olmaz. Bunlar sənədlərin texniki kriminalistik ekspertizası tərəfindən tədqiq olunur. Ona görə ki,

sənədlərin fərdi tədqiqi üçün hazırlanmış metodlar qeyri-sənəd xarakterli obyektlərin tədqiqi zamanı bir qayda olaraq yaxşı nəticələr verir.

Sənədlər formalarına, ölçülərinə, materialların növünə, qoruyucu vasitələrinə, imzalarına, möhürlərinə və (şəstəmp) dəftərxananın sayına görə xarakterizə oluna bilər. Müəssisələr, idarələr tərəfindən verilən bir çox rəsmi sənədlərin lazımi elementləri (rekvizitlər) müəyyən edilmiş tələblərə cavab verməlidir. Qeyri-rəsmi sənədlərin elementləri isə onların təyinatına görə müəyyən edilir. Bir çox hallarda cinayət prosesi sahəsinə aid olan sənədlər ancaq özündə bir elementimətni cəmləşdirir. Təcrübədə rast gəlinən sənədləri aşağıdakı kimi sadalamaq olar.

1. Təyinatına görə (hər hansı faktları, məlumatları, özündə cəmləşdirən sənədlər, məsələn, arayış xarakterli);
2. Verilmə mənbələrinə görə (rəsmi dövlət müəssisələri tərəfindən verilən və xüsusi şəxslər tərəfindən verilən sənədlər);
3. Hazırlanma üsuluna görə (əlyazma, makina yazıları, mətbəə və şəkilçəkmə üsulu ilə hazırlanan sənədlər).

Hüquqi baxımdan “sənəd” anlayışı daha geniş xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikası CPM-in 135-ci maddəsində sənəd və rəsmi sənədə belə anlayış verilmişdir:

Cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edə bilən məlumatlar hərf, rəqəm, qrafika və digər işarə formasında özündə əks etdirən kağız elektron və ya digər daşıyıcılar sənəd hesab olunur.

Şəxsin vəzifəsinə və yerinə yetirdiyi işə görə ona məlum olan halları imzası ilə təsdiq etdiyi və qanunvericiliyin müəyyən etdiyi formada tərtib edilmiş sənəd rəsmi sənəd hesab olunur.

İttham üzrə sübut kimi sənədlərin əsli və ya əslinə bərabər surəti istifadə edilməlidir. Sənədlərin surətindən istifadə olunmasına cinayət prosesində tərəflərin razılığı ilə icazə verilir.

CPM-in 128.1,135-ci maddələrinə uyğun olaraq sənədlər o halda maddi sübut kimi istifadə oluna bilər ki, onlar üzərində cinayətin izlərini daşsın və yaxud cinayət əməllərinin törədilməsi vasitəsi kimi istifadə olunsun. Sənədlər baxış protokolunda hərtərəfli təsvir olunmalı və işə əlavə olunmalıdır. Hüquqverici sənədlər – elə sənədlərdir ki, bunun sayəsində subyekt müəyyən hüquqlara malik olur. Məsələn, tibb universitetini bitirmək haqqında diplom, şəxsin həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün müəyyən hüquqlar verilir.

Şəxsi müəyyən vəzifələrdən azad edən sənədlər: bu elə sənədlərdir ki, şəxs sadə icraat prosesində ümumdövlət və s. xarakterli vəzifələrin müəyyən bir hissəsini yerinə yetirməkdən azad olunur.

Saxtalaşdırma – rəsmi sənədlərin mahiyyətini dəyişdirən istənilən hüquqazidd hərəkətlərdir; bu onun tədbiqi, məzmunu və formasını dəyişdirir. Həmçinin sənədlər bütövlükdə saxtalaşdırıla bilər (məsələn, sürücülük vəsiqəsinin hazırlanması).

Saxtalaşdırma, eləcə də həqiqi rəsmi sənədin hissəvi saxtalaşdırılması üsulu ilə də edilə bilər (hərflərin dəyişdirilməsi, silinməsi, düzəldilməsi və s.).

Saxtalaşdırma şəxsin hüquqlara malik olması və ya müəyyən vəzifələrdən azad edildiyi vaxtdan deyil, faktın özünün olması anından bitmiş sayılır(Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 320-ci maddəsi).Cinayətin tövsifində sənədi saxtalaşdırmanın üsulunun əhəmiyyəti vardır.

Saxtalaşdırma şəxs tərəfindən düzünə qəsdlə edilir. Subyektiv tərəfin zəruri əlaməti kimi şəxsin müəyyən hüquqlara malik olması və müəyyən vəzifələrdən azad olunması üçün çalışması, istəyinə malik olması çıxış edir. Əgər subyekt sənədləri saxtalaşdıraraq və ondan mülkiyyətin talanmasında vasitə kimi istifadə etmişdirsə, onda şəxsin hərəkətləri cinayətlərin cəminə görə tövsif olunmalıdır. Yəni həm saxtalaşdırmaya görə, həm də əmlakın dələduzluq yolu ilə ələ keçirməsi, israf edilməsi, mənimsənilməsi və s. görə məsuliyyət yaranacaqdır.

Saxta sənədlərdən istifadə etmə subyektiv tərəfdən düzünə qəsdlə xarakterizə olunur.

Əgər rəsmi sənədlərin saxtalaşdırılmasını vəzifəli şəxslər həyata keçirirlərsə (öz xidməti vəzifələrindən sui- istifadə etməklə), onda cinayət məsuliyyəti sənədlərin saxtalaşdırılmasına görə deyil, başqa cinayət əməlinə görə yaranacaqdır.

Sual 2. Yazının və yazı xəttinin anlayışı, onun ümumi və xüsusi əlamətləri

Yazı insan fikrinin xüsusi qrafik işarələrin məcmusu ilə qeyd etmə vasitəsidir. Xətt isə sözün tam mənasında yazı üçün vərdiş edilmiş hərəkətlər sistemidir. Əlyazmanın qrafik işarələrini bu sistem əks etdirir Vərdiş. edilmiş hərəkətlərin bu sistemi anadangəlmə qabiliyyət deyildir. Bu insanın özü tərəfindən işlənir. Vərdişin yaranmasının əsasını dinamik stereotip təşkil edir. Vərdiş insanın şüurlu olaraq müəyyən hərəkətləri dəfələrlə təkrar etməsi (məşq etməsi) nəticəsində əmələ gəlir. Məşqetmə nəticəsində daim dinamik stereotip yaranır və əsəb zəhməti xeyli yüngülləşir. Əlin müəyyən konkret hərəkətləri dəfələrlə təkrar etməsi insana imkan verir ki, şüurun xüsusi nəzarəti tələb olunmadan avtomatik olaraq icra edilən yazı texnikasını inkişaf etdirdin. Qrafik işarələrin icra edilməsində əlin avtomatik hərəkətləri həmin işarələrin asanlıqla əks etdirilməsi deməkdir. Bunun hesabına da qrafik işarələrin icra edilməsi insanın şüurunun nəzarəti olmadan mümkün olur. Nəticədə isə əsas fikrin yazının məzmununa verilməsinə imkan yaranır. Yazını icra edən əsas diqqətini yazıda əks etdirilməli fikrə verir.

Müasir psixologiya və pedaqogikada vərdişlər 3 qrupa ayrılır:

1. **Texniki vərdiş** – bu yazını icra edənin yazı üsullarını və bacarığını düzgün icra etmə qabiliyyətidir (yazı alətini tutmağı bacarmaq, vərəqin yerləşdirilməsi və s.);

2. Qrafik vərdişlər – əlin və yazı alətinin hərəkətləri ilə qrafik işarələri əks etdirmək və onları bir-biri ilə əlaqələndirməyi bacarmaqdan ibarətdir;

3. Orfoqrafik vərdişlər – hərfi işarələri düzgün müəyyən etmək və onların yazı qaydasını dərk etmək deməkdir.

Yazını icra edənin eyniləşdirilməsi üçün qrafik və texniki vərdişlər daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu vərdişlər sabit olur və fərdi xarakter daşıyır.

Yazının fərdiliyi

Xəttin fərdiliyi ali sinir fəaliyyəti ilə əlaqədar olub, yazı vərdişinin yaranması da bundan asılıdır. Xəttin fərdiliyinin əmələ gəlməsi məcazi xarakter daşımır. Bu fərdilik müəyyən ictimai və metodik şəraitdə baş verir. Xəttin fərdiliyinin əmələ gəlməsi şəxsin yazı yazması, məktəbdə və yaxud da bilavasitə özü öyrənməsindən, bu öyrənmə üsulunun düzgünlüyündən və s. asılıdır. Bütün bunlar hərəkətlərin vərdiş halına keçməsinə təsir edir, onları ümumi sxeminə görə oxşarlaşdırır. Lakin onlar ayrı-ayrı hissələrinə görə bir-birindən fərqlənir. Xəttin fərdiliyi bir çox daxili və xarici faktorlardan əmələ gəlir. Xarici faktorlar hərəkət xüsusiyyətlərinin əmələ gəlməsi və mənimsənilməsi bu hərəkətlərin icra edilməsi qaydası və ölçüsü üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlara aiddir: yazı ləvazimatı, masanın hündürlüyü, işıqlanma, sakitlik, səs-küy və s. Yazı vərdişləri əldə edilməsindən asılı olaraq müəyyən cəhətləri ilə fərqlənir.

Xəttin fərdiliyi anlayışından danışarkən unutmaq olmaz ki, şüurun özü və yazını icra edənin iradəsi də şəxsin

özünəməxsus xəttinin əmələ gəlməsinə mühüm təsir edir. Hər bir yazı yazan şəxs yazını öz məqsədinə uyğunlaşdırmağa çalışır ki, bu da getdikcə vərdiş halına keçərək daim möhkəmlənir, adət şəklini alır və xüsusi olur.

Xəttin ümumi və xüsusi əlamətlərinin məcmuu fərdi olduğu kimi yazı nitqinin əlamətləri məcmuu də fərdir. Bütün bunlar belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsində təkcə xəttin əlamətləri deyil, habelə yazı nitqinin xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır.

Yazının sabitliyi

Təhsilin ilkin mərhələsində (məktəb təhsili zamanı) xəttin sabitlik dərəcəsi yüksək olmur. Ona görə də belə xətlər üzrə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi yalnız o zaman mümkündür ki, xətt nümunəsi qismində tədqiq olunan sənədin icra olunduğu vaxtda yazılmış əlyazması təqdim olunsun.

Sabitlik yazının əsas mühüm keyfiyyətlərindən biri olub, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsində əsas rol oynayır. Müəyyən müddət ərzində xəttin sabitliyindən danışarkən nəzərə almaq lazımdır ki, həmin dövrdə konkret şəxs tərəfindən icra olunmuş əlyazmaların hamısı heç də mütləq eyni olmur. Deməli, mütləq sabit stereotip yoxdur. Xətt yalnız nisbi mənada sabit ola bilər. Çünki xətdə də az da olsa bəzi dəyişikliklər olur. Bu dəyişikliklər isə dinamik stereotipin hərəkəti ilə izah olunur. Ona görə də xətlər müqayisə edilərkən şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi üçün mütləq eyni formada olan cizgilər axtarmaq lazım deyildir. O, dinamikdir və hərəkətdədir. Xətti icra edənin şüurundan asılı olmayaraq keçmiş stereotip özünü müəyyən dərəcədə olsa da

bürüzə verməlidir. Məhz buna əsasən dəyişdirilmiş (qəsdən təhrif edilmiş) xəttin tədqiqi ilə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi mümkün olur.

Dinamik stereotipin sabitliyi sübut edir ki, yazının qəsdən sol əllə yazılması hallarında olan xəttin əlamətləri özünü bürüzə verir. Yazı zamanı xətt dəyişdirilərkən müəyyən xüsusiyyətlər ortaya çıxır. Lakin baş-beyinin müəyyən sahələrində özünə yer tutan müvəqqəti və şərti əlaqələr sağ əlin yazısından sol əlin yazısına keçir. Sol əllə yazılmış yazıda sağ əl yazısının əlamətlərinin olması da bununla izah edilir. Müstətiqin və ekspertin yazının əmələ gəlməsi və sabitliyin qanunauyğunluqlarını bilməsinin xətt üzrə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsində böyük əhəmiyyəti vardır.

Yazı əlamətlərinin təsnifi

Yazının əlamətləri dedikdə, əlyazmada yazını icra edənin hərəkət və vərdişlərinin əks olunmuş xüsusiyyətləri başa düşülür.

Kriminalistik təcrübəyə əsaslanaraq yazı əlamətlərini 3 növdə qruplaşdırmaq olar:

- Yazı nitqinin əlamətləri;
- Yazının topoqrafik əlamətləri;
- Xəttin əlamətləri.

Yazının bu üç əlamətləri şəxsiyyəti eyniləşdirmək məqsədilə istifadə edilə bilər.

Yazı nitqinin əlamətlərinə yazının ümumi qrammatik vəziyyəti (yəni yazını icra edən şəxs orfoqrafiya, sintaksis, leksik qaydalarına hansı dərəcədə malik olması), yazı üslubu (yazı icra edən şəxsin hansı üslub və vərdişlərinə malik olması, yazı

nitqinin ümumi quruluşu (arxitektonika), simvolikalar, ixtisar edilmiş sözlər və s.), leksik əlamətlər (yazını icra edən şəxsin lüğət ehtiyatı, yerli dialektiklərdən istifadə olunması, muəyyən söz və söz birləşmələrinin tez-tez təkrar olunması, peşə ilə əlaqədar söz və ifadələrin işlədilməsi və s.).

Yazının topoqrafik əlamətlərinə vərəqin kənarında boş buraxılan yerlərin həcmi və forması, sətirlərin forması və istiqaməti, sətirlər arasındakı intervalların ölçüləri, abzasın yerləşməsi, durğu işarələrinin, əlavələrin, səhifələrdə nömrələrin yerləşməsi, tarixin, imzanın, sərəlvhələrin, müraciətlərin yerləşməsi və s. aiddir.

Xəttin əlamətləri iki qrupa ayrılır: ümumi və xüsusi. Ümumi əlamətlər xətti bütövlükdə xarakterizə edir. Xüsusi əlamətlər isə ayrı-ayrı hərflərin icrası zamanı meydana gəlir.

Xəttin ümumi əlamətlərinə yazı vərdişi, yazı sürəti, yazının mürəkkəblik dərəcəsi, yazıda hərflərin ölçüləri, xəttin meyli, düzülüşü və hərflər arasındakı məsafə daxildir.

Yazı vərdişi dedikdə, yazı zamanı mənimsəmə dərəcəsinin xarakteristikası, habelə bütövlükdə xəttin formalaşma dərəcəsi başa düşülür. Dərəcəsinə görə vərdiş 3 qrupa bölünür: aşağı, orta və yüksək yazı vərdişi. Yazı sürəti dedikdə, yazını icra edərkən əlin hərəkət sürəti başa düşülür. Şəxsin sənədindən və yazının icra olunduğu şəraitdən asılı olaraq yazı sürəti də müxtəlif olur. Yazı sürəti əsasən yazının quruluşundan asılıdır. Belə ki, bəsit və sadə quruluşlu xəttlərin sürəti nisbətən yüksək olur. Mürəkkəblik dərəcəsinə görə xətlər sadə quruluşlu xətlərə ayrılır. Xəttin ölçüsü dedikdə, ayrı-ayrı hərflərin eni və hündürlüyü nəzərdə tutulur. Hündürlüyü 2 mm-ə qədər olan

hərflər kiçik, 2 mm-dən 5 mm-ə qədər olan orta, 5 mm-dən artıq olan hərflər isə böyük ölçülü hesab olunur.

Xəttin meyli dedikdə, hərflərin şaquli elementlərinin sətir xəttinə nisbətən yerləşmə vəziyyəti nəzərdə tutulur.

Meylinə görə xətlər sağa, sola və düzünə meyl edən xətlərə bölünür. Hərflər və ya onların elementlərinin əlaqəlilik dərəcəsinə görə xətlər kiçik, orta və yüksək əlaqəli xətlərə bölünür. Yazı alətini kağızdan ayırmamaq şərti ilə altı və ya daha çox işarənin fasiləsiz icra edilməsinə yüksək əlaqəli xətlər, 4-5 işarənin (hərfinin) fasiləsiz icrasına orta əlaqəli xətlər, ondan az sayda işarənin fasiləsiz icrasına isə kiçik əlaqəli xətlər deyilir.

Hərflər arasındakı məsafəyə görə xətlər yaxın, orta və böyük məsafəli xətlərə ayrılırlar.

Xəttin xüsusi əlamətləri aşağıdakı qaydada təsnifləşdirilir:

a) hərflərin quruluşuna görə (sadə, bəsit və mürəkkəb xətlər);

b) xəttin icrası zamanı əl hərəkətinin formasına görə (düzxətli, ilgəkvari, qövsvari, ovalşəkili, dairəvi, bucaqvari);

c) hərflərin və ya onların elementlərini bir-birinə birləşmə formasına görə (qövslə, ilgəklə, bucaqla, qayıdış düz xətlə, qayıdış qövslə);

ç) hərəkət istiqamətinin nisbiliyinə görə (aşağıdan yuxarı və ya əksinə, sağa dairə ilə və ya əksinə);

e) hərflərin elementlərinin icrasında əl hərəkətlərinin ardıcılığına görə;

ə) əl hərəkətlərinin başlanğıc və bitmə nöqtəsinin yerinə görə;

f) əl hərəkətinin təsir qüvvəsinin – basma qüvvəsinin intensivlik dərəcəsinə görə və s.

İmzaların tədqiq edilməsinin xüsusiyyətləri

İmzaların tədqiqi metodikası prinsip etibarı ilə mətn yazılarının tədqiqindən fərqlənir. İmzaları müqayisə etməzdən qabaq onun hər hansı imzanın əslindən çıxarılmış surət olduğunu müəyyən etmək lazımdır. İmzaları saxtalaşdırmanın müxtəlif üsulları vardır. Bu məsələ həll edildikdən sonra yazı nitqinin əlamətləri tədqiq olunur. Azərbaycan dilində icra olunan imzaların tədqiqi göstərir ki, bir çox hallarda adından imza edilmiş şəxslər öz imzasını icra edərkən səhvlərə yol verirlər. İmzalarda yol verilən orfoqrafiya səhvləri sabit ola bilər. Müqayisə olunan imzalarda bu səhvlərin təkrar edilməsi mühüm eyniləşdirmə əhəmiyyəti kəsb edir.

Bəzən başqasının adından imza edən şəxs də orfoqrafiya səhvlərinə yol verir. Məsələn, şəxs Azərbaycan orfoqrafiyasının təsiri ilə saxtalaşdırdığı imzada orfoqrafiya səhvlərinə yol verir. Tədqiq olunan imza «Camalov» hərflərindən və xətlərindən ibarət idi. Bu imza saxtalaşdırılarkən «V» hərfinin əvəzinə «P» hərfi yazılmışdır.

Daha sonra imzanın sənəddə başqa hissələrə nisbətən yerləşdirilməsi xüsusiyyətlərini xarakterizə edən topoqrafik əlamətlər tədqiq olunur.

İmzaların tədqiqi zamanı əvvəllərdə göstərilmiş xəttin xüsusi əlamətləri tətbiq edilir. Lakin bu əlamətlərə aşağıdakılar da əlavə olunur:

- a) imzanın ayrı-ayrı hissələrinin ölçüləri (monoq-ramlar, xətlər, bəzəyici ştrixlər);
- b) imzanın elementlərinin nisbi yerləşdirilməsi;
- v) imzadakı xətlərin istiqaməti, forması və ölçüsü.

Sənədlərin qismən saxtalaşdırılmasının üsulları

Sənədlərin rekvizitləri dedikdə, müəyyən olunmuş qaydalara uyğun olaraq ən vacib (mütləq) əlamətlərin sənəddə öz əksini tapması başa süşülür. Rekvizit sözünün hərfi mənası “vacib, mütləq, lazım olan əlamətlər” mənasında işlədilir.

Rekvizitlərə sənədin blankı, onun forması, rəngi, ölçüsü, mühafizə qatı, möhür və ştamp əksləri, fotosəkli, imzalar, istifadə müddəti (verilmə tarixi) və s. aiddir.

Blank sözü fransızcadan tərcümədə “ağ” deməkdir. Bəzi sənədlər vardır ki, onların rekvizitləri az olur. Məsələn, təftiş aktı. Sənədlər iki növə ayrılır:

- həqiqi sənədlər
- saxta sənədlər

Həqiqi sənədlər məzmunu həqiqətə uyğun olan, müəyyən edilmiş formada və müvafiq vəzifəli şəxslər tərəfindən hazırlanmış sənədlərdir.

Saxta sənədlər müvafiq qaydada hazırlanmış yalan məlumatlar əks olunmuş və ya rekvizitləri həqiqətə uyğun olmayan sənədlərdir.

Həqiqi sənədlər iki növə bölünür: Etibarlı sənədlər hüquqi qüvvəyə malikdir. Etibarsız sənədlər isə hüquqi qüvvəsini itirmiş sənədlərdir.

Sənədi saxtalaşdıran şəxslər 1) kimyəvi təmizləmə; 2) mexaniki yolla pozma; 3) yazıya əlavə etmə; 4) Hissələrin dəyişdirilməsi kimi üsulundan istifadə edirlər.

Kimyəvi təmizləmə - mətnin kimyəvi reaktivlər və həlledicilər vasitəsilə təmizlənməsidir. Bu zaman vərəqin parlaqlığı itir. Sənədin ayrı-ayrı hissələrində mürəkkəb yayılmaları, yazı ştrixlərinin dəyişmələri, vərəqə toru və ya xətlər əmələ gəlir. Bundan başqa, pozulmuş mətnin ayrı-ayrı ştrixləri də müşahidə oluna bilər.

Ultrabənövşəyi şüaların təsir göstərdiyi yer digər rəngin luminessnesiyası üzrə reaktivin təsir etmədiyi sahə ilə müqayisə əsasında müəyyən edilir. Kimyəvi təmizləməni aşkar etmək üçün kimyəvi üsullardan istifadə edildikdə, sənəddə əl dəyişiklik əmələ gətirə bilər ki, sonradan onun tədqiqi mümkün olmaz. Ona görə də təcrübədə kimyəvi üsullardan çox az hallarda istifadə edilir.

Mətnin hissəsinin **mexaniki yolla təmizlənməsi** (dəyişdirilməsi) **pozma** adlanır. Mexaniki yolla dəyişdirilmə zamanı mətnə aşağıdakı əlamətlər mövcud olur:

- təmizlənən sahədə vərəqə köhnəlir və nazikləşir(bu əlamət zərrəbin vasitəsilə yandan düşən işıq şüalarının köməyi ilə aşkar olunur);
- vərəqin pozulması nəticəsində onun qatının (vərəqə torunun) ştrixləri və ya xətləri məhv olunur (təmizlənmiş yerdə);
- pozulmuş sahədə hərflərin və ya rəqəmlərin bir hissəsinin qalıqları müşahidə olunur;

- təmizlənmiş yerdə yeni yazı icra olunduqda mürəkkəb yayımları hiss olunur.

Sənədin məzmununu dəyişdirmək məqsədilə istifadə edilən üsullardan biri də **yazıya əlavə**dir. Yazıya əlavəni aşağıdakı əlamətlərə görə aşkar etmək olar:

- mətnin yerləşdirilməsi zamanı əlavə edilən yazının sıx yazılması;
- sözlər və hərflər arasındakı intervalın pozulması;
- mürəkkəbinin müxtəlif olması;
- sonradan yazılmış ştrixlərin əvvəl yazılan ştrixlərin üzərinə düşməsi.

Qeyd olunan əlamətləri spektral analiz və mikroskopik tədqiqat vasitəsilə aşkar etmək mümkündür. Bu əlamətləri zərrəbin vasitəsilə də müəyyən etmək olur.

Komputer və makina vasitəsilə sənədin məzmununun dəyişdirilməsinin özünəməxsus əlamətləri vardır. Həmin əlamətlərin köməklili ilə makina və komputerin növünü, modelini müəyyənləşdirmək olar.

Hissələrin dəyişdirilməsi zamanı icraçı sənədə aşağıdakı dəyişikliklər edir :

- sənədə ayrı-ayrı əlavələrin yapışdırılması;
- fotoşkillərin yenidən yapışdırılması;
- vərəqlərin yapışdırılması.

Sənədin əslindən müəyyən fraqmentləri kənarlaşdıraraq digərini yapışdırmaq

Bu zaman cinayətkar sənəddən müəyyən işarəni, rəqəmi və s. kənarlaşdırır və onların yerinə başqasını yapışdırır. Bunu sənədə adi işıqda və ya müxtəlif növ işıqlanma şəraitində baxmaqla müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu növ saxtalaşdırmanı müəyyən etmək üçün kağızın və ya mürəkkəbin müqayisəedici tədqiqatı aparılır və vərəqə torunun xətlərinin uyğun gəlməsi yoxlanılır.

Başqasının sənədidən istifadə etmək üçün adətən cinayətkarlar həmin sənədə şəkil yapışdırırlar. Bu zaman cinayətkar yapışdırılmış şəkildə möhürün əksinin hissəsini saxtalaşdırmalı və onu əksin qalan hissəsi ilə uyğunlaşdırmalı olur. Yenidən fotosəkil yapışdırılması əlamətləri aşağıdakılardır:

1. Fotosəkil üzərində möhür əksinin olmaması.
2. Fotosəkildəki möhür əksi xətlərini sənədin vərəqi üzərindəki əksin xətlərinə uyğun gəlməməsi.
3. Hərflərin vəziyyəti, ölçüsü, həmçinin hərflər arasındakı məsafənin müxtəlif olması.
4. Vərəqin zədələnməsi.

Ultrabənövşəyi şüalar altında tədqiqat zamanı yapışdırıcı maddənin qalınlığını və vərəqin müxtəlif yerlərində şəklın eyni dərəcədə yapışmamasını müəyyənləşdirmək mümkün olur.

Xətt çəkilmiş, qaralanmış və boyaqla örtülmüş mətnlərin bərpa edilməsi üsulları:

1. Yandan düşən işıq şüaları altında baxış – mətn yazı ləvazimatın təzyiqindən yaranan ştrixlərə görə bərpa olunur;
2. Keçən şüalar altında baxış - boyaqla örtülmüş mətnin ştrixlərinin sıxlığının artmasına görə bərpa olunur;
3. Rəngləri fərqləndirməklə şəkilçəkmə - boyaqla örtülmüş mətn həmin rəngdə olan işıq süzgəcləri vasitəsilə fotosəkli çəkilərək bərpa olunur;
4. İnfraqırmızı şüalarla tədqiqat – tərkibində qrafit və ya metal duzu olan, habelə həmin maddələrin olmadığı maddələrlə ləkələnmiş ştrixlər infraqırmızı şüalar altında tədqiqat nəticəsində aşkar olunur;
5. Rentgen şüaları ilə şəkilçəkmə - icra olunmuş yazı rənginin tərkibindəki atom elementlərinin sayı mətni örtən boyanın tərkibindəki atom elementlərinin sayından çox olduqda tətbiq olunur;
6. Diffuzion köçürmə üsulu – mürəkkəblə yazılmış, tuşla, mətbəə rəngi və digər maddələrlə örtülmüş mətnləri aşkar etmək üçün tətbiq olunur;
7. Elektroforez üsulu – bu metod əsas, turşu və boya maddələrini fərqləndirməyə imkan verir;
8. Kimyəvi həlledicilərdən istifadə etməklə - bu metod isə mətni örtən boyanı təmizləməyə və rəngsizləşdirməyə imkan verir.

İmzaların saxtalaşdırılmasını müəyyən etmək

İmzanı saxtalaşdırarkən cinayətkar sənəddə onun həqiqi sahibinin xəttinə oxşar sənəddə imza edir, belə saxtalaşdırma xətti ekspertiza vasitəsi ilə müəyyən edilir. İmzalar texniki üsullarla da saxtalaşdırılır ki, bu da texniki kriminalistik tədqiqat yolu ilə aşkar olunur. İmzanı saxtalaşdıran şəxs köçürmənin aşağıdakı üsullarından istifadə edir:

a) imzanın şəklini karandaşla çəkmək və sonradan onu mürəkkəblə təzələmək;

b) vərəqi işığa tutmaqla imzanın şəklini çəkmək;

c) itilənmiş predmetlə imzaya təsir göstərmək, onun şəklini başqa vərəqəyə köçürmək və alınan şəkl karandaş və yaxud mürəkkəblə təzələmək;

ç) imzanı xüsusi köçürmə vərəqləri ilə (kapiroovka) vasitəsilə köçürmək.

Saxtalaşdırılan imzaların tədqiqi zamanı imzanın əslinə lupa və ya mikroskopla baxdıqda onun üzərində qrafik tozu və ya köçürmə vərəqəsində olan xüsusi kütlənin qalığı aşkar edilir.

Göstərilən üsullarla imzaların saxtalaşdırılmasını «EOP»-elektrik optik cihazı ilə sənədə baxmaqla da müəyyən etmək olar.

İtilənmiş predmet vasitəsilə təzyiq göstərməklə imza saxtalaşdırılarkən onun surəti əmələ gəlir ki, həmin surətin də izləri sonradan mürəkkəb və ya karandaşla təzələnir. Belə halda saxtalaşdırma əlaməti olaraq imzaya təzyiq göstərən ştrixlər (cizgilər) alınmış surətin ayrı-ayrı fraqmentləri ilə üst-üstə düşməyə bilər. İmzanın təzyiq altında alınmış surəti tipik işıqlanma şəraitində aşkar edilir.

Vərəqi şaquli vəziyyətdə işığa tutaraq mürəkkəblə imzanın şəkli çəkilərkən aşağı cizgilər qalın olur. Bu da mürəkkəbin axması ilə əlaqədardır.

İstənilən rəsmi sənəd rekvizit adlanan müəyyən elementlərə malikdir. Sənədin əsas rekvizitlərinə aiddir: blank, hərfi işarələr, möhür və ştamplər, fotoşəkillər.

Sənədin növündən və formasından asılı olaraq rekvizitlərin sayı müəyyənləşdirilir.

Sənədlər tam və hissəvi saxtalaşdırıla bilər:

a) sənədin tam saxtalaşdırılması:

- mətbəə şrifllərinin yığılması yolu ilə;
- həkk etmə yolu ilə;
- fotosinoqrafiya yolu ilə;
- elektroqrafik surətçoxaldan aparatlar vasitəsilə;
- şəkilçəkmə vasitəsilə.

Mətbəə şrifllərinin köməyi ilə blankların saxtalaşdırılmasının üsulları:

- sətirlərarası və sözlərarası intervalın pozulması;
- bir hərfin başqa hərflərlə dəyişdirilməsi;
- orfoqrafik səhvlərin olması.

Blankların həkk etmə üsulu ilə saxtalaşdırılması üçün aşağıdakılar xarakterikdir:

- hərflərin parıldaması;
- hərfi işarələrdə dairəvi elementlərin düzbucaq şəklində olması;
- şrifllərin qeyri-bərabər olması;
- şrifllərin ölçülərinin düzgün olmaması.

Elektrosinaqrafiya üsulu ilə blankların saxtalaşdırılmasının üsulları:

- şriftdə rəngin qeyri-bərabər olması;
- şrift konturlarının aydın olması.

Möhür və ştamp əkslərinin saxtalaşdırılmasının müəyyən edilməsi

Möhür və ştampların əksləri müxtəlif üsullarla saxtalaşdırılır. Möhür və ştampın əksini rezin, ağac və ya digər materiallardan kəsməklə saxtalaşdırdıqda əksin üzərində xarakterik əlamətlər əmələ gəlir: hərflərin ölçüsü və ştrixlərin eni bərabər olmur, hərflərin müəyyən hissələri olmur və s.

Əgər əsas sənəd üzərində möhür əksinin şəklini çəkməklə saxtalaşdırılarsa, bunu işarələrin əksinə, ölçüsünə, yerləşməsinə və digər əlamətlərə görə müəyyən etmək olar.

Bəzən cinayətkarlar möhürün, ştampın əksini saxtalaşdırmaq üçün onun güzgüdəki əksinin şəklini vərəq üzərinə çəkir, sonradan isə onu hazırlanan sənədə köçürürlər.

Bu halda aşağıdakı xarakterik əlamətlər ortaya çıxır. Hərflər və rəqəmlərin ölçüsü mətbəə şriftlərinə uyğun gəlmir, əksi çıxarılanın ölçüsü müxtəlif olur, hərflərin kənarlarında mürəkkəb yayılmaları müşahidə edilir və s.

Mətbəə şriftlərini yığmaqla möhür və ya ştampın əksləri saxtalaşdırılarkən aşağıdakı əlamətlər meydana çıxır, metal şriftlərin izləri qalır, işarələr eyni bərabərlikdə rənglənmir, rəngləyici maddənin sıçramaları kənara çıxır, işarələr bir-birinə qarışır və s.

Möhür və şamp (şəkilləri) əksləri köçürmə vərəqələri vasitəsi ilə, yaxud karandaşla qabaqcadan şəklini çəkməklə saxtalaşdırıldıqda, köçürmə vərəqələrinin, yaxud da karandaş qrafitinin qalıqları müəyyən edilir. Bunu da lupa və mikroskop vasitəsilə müəyyən etmək mümkündür.

Makina yazıları və onların cinayətlərin açılmasında və istintaqında əhəmiyyəti

Sənədlərin texniki tədqiqatı zamanı bir çox hallarda obyektin fərdi eyniliyini müəyyən etmək olur. Bununla bərabər, materialların qrup mənsubiyyətini də (kağız, karandaş, yazı makinasının lenti və s.) müəyyən etmək mümkündür.

Kağızın tədqiqi. Kağızların tipi və növünü müəyyən edən əlamətlər bunlardır: kağız kütləsinin tərkibi, kağızların hazırlanması və kəsilməsi üsulu.

Kağızlar hazırlandıqları əsas materialların növlərinə görə də fərqlənirlər (ağac, pambıq, kətan, sellüloz və s.). Kağızın tərkibinə daxil olan maddələr mikroskopik tədqiqat vasitəsilə müəyyən edilir. Tədqiqat zamanı kağızın tərkibindəki ona naziklik və möhkəmlik verən maddələr (kaolin, gips, mel və s.) də aşkar olunur. Bu maddələr kimyəvi üsulla və mikroskop vasitəsi ilə müəyyən edilir. Kağıza hamarlıq verən maddələr (yapışqan, parafin) öyrənilir. Göstərilən maddələrin xarakteri və xüsusiyyətləri müqayisə olunan kağız nümunələrinin bircinsli olub- olmaması müəyyən edildikdə nəzərə alınır.

Tədqiqat zamanı həmçinin kağızın fiziki əlamətləri (çəkisi, qalınlığı, nazikliyi və s.) nəzərə alınmalıdır.

Mürəkkəb ştrixlərinin tədqiqi. Mürəkkəbin tədqiqi onların müəyyən qrup mənsubiyyətini aşkar etməyə imkan verir. Mürəkkəb ştrixlərin tədqiqinin əsas üsulları aşağıdakılardır: mikroskop üsulu, rəngayırıcı şəkilçəkmə, lüminessensiya və kimyəvi təhlil üsulları. Mikroskopla tədqiq etməklə bəzən oxşar rəngdən olan mürəkkəb ştrixlərin və onların kimyəvi tərkibini də müəyyən etmək olar.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bir çox hallarda cinayətkarın hər hansı sənədi hazırladığını müəyyən etmək üçün onun hansı alətdən istifadə etdiyini müəyyən etmək zərurəti ortaya çıxır. Bu isə eyniləşdirmə yolu ilə mümkündür.

Sual 3. Cinayətlərin açılmasında sənədlərin kriminalistik tədqiqinin əhəmiyyəti. Sənədlərlə davranış qaydaları.

Ayrı-ayrı cinayət işləri üzrə istintaq və məhkəmə baxışı zamanı müstəntiq və məhkəmə bir çox hallarda kriminalistik ekspertizanın bir növü olan sənədlərin texniki ekspertizasının köməyindən istifadə edirlər.

Sənədlərin texniki kriminalistik tədqiqatının vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Sənədlərin tam və ya hissəvi saxtalaşdırılmasını (pozma, kimyəvi maddələrlə pozma, əl ilə və ya əlavə etmə), habelə imzaların, möhür və ştampların (surətinin) saxtalaşdırılmasını aşkar etmək.

2. Sənədin materialının və ya onun icra etdiyi texniki vasitənin qrup mənsubiyyəti və fərdi eyniliyini müəyyən etmək.

3. Saxtalaşdırılmış və ya zədələnmiş sənədin məzmunu və xarici görkəmini bərpa etmək.

İstintaq - əməliyyat təcrübəsi göstərir ki, cinayətin gizlədilməsində, cinayət məsuliyyətindən boyun qaçırılmasında və cinayətin törədilməsində cinayətkarlar saxta sənədlərdən istifadə edirlər.

Tərəfimizdən keçirilən tədqiqatın obyektləri əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi haqqında arayışlar, müxtəlif qaimələr, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlər, möhürlər, ştamplar və qiymətli kağızlar və s. ola bilər.

Polis orqanlarının əməkdaşları sənədlərin yoxlanılmasında aşağıdakıları müəyyən edirlər:

- sənədin kimə məxsus olmasını;
- sənədin həqiqi olmasını;
- sənəddə olan dəyişiklikləri.

Göstərilən vəzifələrin həllində müxtəlif üsullardan istifadə edilir:

- sənəddə mövcud olan bütün rekvizitləri müəyyən etmək;
- sənədin məcmuunu öyrənmək;
- sənəddəki saxtalaşdırma əlamətlərini müəyyən etmək;
- sənədi təqdim edəni, sənəddəki fotosəkillə müqayisə etmək;

- sənəddə olan məlumatları, onu təqdim edən şəxsə tapılan başqa sənədlərdə olan məlumatlarla müqayisə etmək.

Sənədlərin baxışı onların düzgün qeyd edilməsinin yoxlanılması ilə başlanır. Sənədlərə baxış sənədin məxsus olduğu şəxsin adı, atasının adı, soyadı, imzası, vəzifəsi, vəzifəli şəxslərin imzası, nə vaxt, harada, kim tərəfindən verildiyi,

fotoşəkil, möhür və ştampların əksinə, başqa rekvizitlərə diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Baxış zamanı sənədin qoruyucu rekvizitlərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Bundan əlavə, maddi sübut əhəmiyyətli əlyazmasına və sənədə görə onun müəllifini və icra edəni müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu işlə əməliyyat müvəkkili və müstəntiq məşğul olur.

Əlyazması və sənədə görə icraçının axtarışı əsasən aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

- maddi sübut olan sənədin öyrənilməsi;
- axtarış cədvəlinin tərtib olunması;
- tədqiqat nümunələrinin götürülməsi;
- kriminalistik ekspertizanın keçirilməsi.

Birinci mərhələdə sənədi diqqətlə öyrənmək lazımdır. Yazının icra olunduğu kağızın növü, mürəkkəbin rəngi və həmin kağızda saxlanıla bilən əl-barmaq izlərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Əgər sənəd zərfdə göndərilibsə, onda onun içərisindəki möhürün əksinə əsasən hansı ünvdan və haraya göndərildiyini müəyyənləşdirmək olar.

Yazı xəttinin əlamətlərinə, sənədin çap olunmuş rekvizitlərinə əsasən sənədi icra edənin yaşadığı yer, peşəsi, yaşı, cinsi, intellektual səviyyəsi və başqa xüsusiyyətləri haqqında məlumat toplamaq mümkündür. Yazının ümumi və xüsusi əlamətlərini öyrəndikdən sonra axtarış cədvəli tərtib olunur.

Axtarış cədvəlində aşağıdakılar qeyd olunur:

- Axtarış cədvəlində 6-10-a qədər olan yazının və ya sənədin xarakterik xüsusiyyətləri cəmləşdirilir.

- Yazıda və sənəddə olan qrammatik səhvlər və s. rekvizitlər qeyd olunur.

- Tərtib olunduğu tarix və arxa hissəsində həmin yazı və ya sənədin fotosəkli yapışdırılır.

Sənədlərlə davranış qaydaları

Hadisə yerində aşkar edilmiş sənədlərlə aşağıda göstərilən qaydalara riayət etməklə davranmaq lazımdır:

- Sənədlər üzərində ola bilən əl-barmaq izlərini məhv etməmək və öz əl-barmaq izlərini saxlamamaq üçün onu maqqaşla ,əlcəklə və ya küncündən tutmaqla ələ götürmək;
- Sənədlərin xarici görünüşünü dəyişməmək üçün onlar üzərində yazılar qeydlər etməmək, möhür və şamp əkslərini qoymamaq;
- Sənədin əzilməməsini və oradakı qeydlərin korlanmasının qarşısını almaq üçün onu əyməmək və əlavə qatlamalar etməmək;
- Sənədin xarici görünüşünü saxlamaq və onun sonrakı tədqiqatını təmin etmək üçün işə tikməmək, sancaqla bərkitməmək və ayrıca zərfdə işə əlavə etmək.

Maddi sübut əhəmiyyəti olan sənədlərin başqa sənədlərdən fərqi ondan ibarətdir ki, onlar özündə cinayət hadisəsi və ya cinayət törədən şəxs haqqında hər hansı bir məlumat cəmləşdirir, həm də onlar dəyişməzdir. Maddi sübut əhəmiyyəti kəsb edən sənədlərlə davranış zamanı polis əməkdaşları aşağıdakı qaydalara riayət etməlidirlər.

- istintaq hərəkəti protokolunda sənəd tam, hərtərəfli, obyektiv təsvir olunmalıdır və zəruri hallarda şaquli şəkilçəkmə üsulu ilə fotosəkli çəkiməlidir.

- yandırılmış, cırılmış sənədlərin kənarları leykoplastr, yapışqanlı plyonka ilə yapışdırılmış iki təmiz şüşə və ya sellüoid plyonka arasında saxlanılmalıdır. Yaş, nəm çəkmiş sənədləri, gün işığı və od üstündə qurutmaq olmaz, onları otaq şəraitində «fen» vasitəsilə qurutmaq lazımdır.

N ə t i c ə

Beləlikə, «Sənədlər, əlyazmalar, makina yazıları, və onların cinaytin açılmasında və istintaqda əhəmiyyəti» mövzusu üzrə mühazirəyə yekun vurub aşağıdakıları qeyd etmək istərdim.

- sənədlərin kriminalistik tədqiqatı anlayışı, sənədlərin sübut mənbəyi kimi hüquqi əsası (AR CPM 128.1 və 135.2- ci maddələr).
- sənədlərin təsnifatı (həqiqi, saxta, həqiqi etibarlı, həqiqi etibarsız, tam saxta, qismən saxta və s.).
- sənədlər ilə davranış qaydaları.
- sənədlərin ilkin öyrənilməsi, müayinəsi və yoxlanması üsulları.
- yazının və yazı xəttinin anlayışı.

Yazının fərdilik, nisbi sabitlik əlamətləri:

- sənədlərin saxtalaşdırma əlamətləri.
- sənədlərin saxtalaşdırma üsulları.
- blankların, möhürlərin, ştampların saxtalaşdırılması, fotosəklin dəyişdirilməsi.

- imzaların saxtalaşdırılması və yazı xəttinə və digər maddi sübut olan sənədlər üzrə cinayətkarın axtarışının təşkili.
- cinaytin açılmasında sənədlərin texniki kriminalistik tədqiqinin vəzifələri və bundan doğan əhəmiyyət.